

Ante Starčević i glagoljica

Istarski razvod – taj iznimno važan srednjovjekovni pravni spomenik u kojem se temeljem pravnog postupka opisuju i određuju međe i granice („termene i kunfine“) posjeda pojedinih istarskih seoskih i gradskih „komuna“ (općina) koje su bile sporne, a prostirale se između tadašnjih feudalnih gospodara Pazinske knežije, akvilejskog patrijarha/Oglejske patrijaršije i Mletačke Republike – prvi je u historiografiji objavio Ante Starčević (1823 – 1896). Učinio je to u *Arkivu za pověstnicu jugoslavensku* (knj. II) 1852. godine, pod uredništvom Ivana Kukuljevića Sakcinskog i u izdanju Društva za jugoslavensku pověstnicu i starine u Zagrebu, transliteriravši pritom izvorni glagoljički tekst u latinicu i opremivši izdanje svojim predgovorom, povijesno-filološko-pravnim i topografskim bilješkama te jednim listom faksimila izvornika. Prijepis je učinio na temelju primjerka Istarskog razvoda koji je u svome vlasništvu imao Ljudevit Gaj, a potonji mu ga je ustupio (to je tzv. Kršanski prijepis Levca Križanića – „kanonik žminski i tinanski“ – iz 1546. koji se sada čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom: R 3677) i poticao ga na rad. Bilo je to uoči neoapsolutizma u Hrvatskoj. Istarski razvod Starčević je objavio pod naslovom *Razvod istrijski od god. 1325.* u odjeljku *Arkiva* naslovljenom „Pověstnica pravoznanstvena“, u kojem su mjesto našli i drugi važni hrvatski pravni spomenici – statuti i razvodi („Statut otoka Krka“, „Razvod medjeh od Mosčenicah i Kožlaka“, „List od konfini med Bakrani, Grobničani i Tersaćani“ i dr). O važnosti hrvatske povijesti u životu i djelovanju Ante Starčevića, a napose njezina srednjovjekovnog razdoblja u kojem važno mjesto zauzima Istarski razvod, vjerno svjedoči i činjenica da je u svojoj oporuci određena financijska sredstva namijenio upravo Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru, Hrvatskom starinarskom društvu/Kninskom starinarskom društvu i Bihaću, hrvatskom društvu za istraživanje domaće povijesti u Splitu. U ovom radu naglasak je stavljen na prikaz okolnosti izdavanja Istarskog razvoda 1852. godine, egdotička načela, Starčevićovo školovanje i njegovu percepciju starocrkvenoslavenskog jezika u bogoslužju i uopće hrvatskoga glagoljaštva.

Uvod

Manje je poznata činjenica da je Istarski razvod¹ – taj iznimno važan srednjovjekovni pravni spomenik u kojem se temeljem pravnog postupka opisuju i određuju međe i granice („termene i kunfine“) posjeda pojedinih istarskih seoskih

¹ Temeljni pogled u: BRATULIĆ 1975; BRATULIĆ 1978. Usp. i STULLI 1968: 53–54; RUDELA 1996: 166–169; ZELIĆ 2002: 79–90; VLAHOV 2005: 175–180; VLAHOV 2008: 293–302; VLAHOV 2009: 337–344; a napose: STEINDORFF 2010: 23–40, 41–53.

i gradskih „komuna“ (općina) koje su bile sporne, a prostirale se između tadašnjih feudalnih gospodara Pazinske knežije,² akvilejskog patrijarha/Oglejske patrijaršije i Mletačke Republike³ – prvi u historiografiji objavio upravo Ante Starčević (1823 – 1896)⁴ i to na samim počecima svoga znanstvenog, ali i političkog djelovanja.⁵

No, kako je zapravo došlo do toga? Prije svega se treba vratiti na Starčevićovo školovanje. Ključan je bio njegov studij bogoslovije u Senju akademske godine 1845./1846. Iako je u Senju proveo svega godinu dana, taj je studij bio vrlo važna razdjelnica u Starčeviću životu jer je nakon toga bio poslan na studij u Peštu. Zanimljivo je napomenuti kako podataka o njemu u službenim spisima za navedenu akademsku godinu nema, stoga danas raspoložemo samo posrednim podacima o tom razdoblju njegova života. Naime, Ante Starčević i Petar Vrdoljak primili su u katedrali u Senju 17. rujna 1845. prvu tonsuru i kao budući svećenici četiri niža reda (*ordines minores*),⁶ a to su: ostarijat (vratar), lektorat (čitač, štioč), egzorcistat (zaklinjavac) i akolitat (svjećonoša).⁷

„Sbor duhovne mladeži“ u Senju

Kao bogoslov Ante Starčević bio je član „Sbora duhovne mladeži“ u Senju, tj. Zbora duhovne mladeži u senjskome sjemeništu. Štoviše, Zbor ga je držao jednim od svojih utemeljitelja jer je revno podupirao i „nastojao oko osnutka društva“.⁸ Zbor duhovne mladeži utemeljen je 18. svibnja 1846. u Senju,⁹ a Ante Starčević u njegovo je članstvo primljen toga datuma.¹⁰ Godine 1848. biva čak izabran i za predsjednika Zbora, ali je to otklonio.¹¹ Ovaj je Zbor važan u široj intelektualnoj

² Usp. DE FRANCESCHI 1964 [2023].

³ Usp. GRUBER – SPINČIĆ 1924.

⁴ Usp. ANTOLJAK 1992: 429.

⁵ O Anti Starčeviću postoji obimna literatura (usp. ŠEGVIĆ 1911 i HORVAT 1940 [1990]) od koje upućujemo na recentnu monografiju BARIŠIĆ 2022 i na izvrstan biobibliografski članak MATKOVIĆ 2023: 33–39, te na nekoliko zborničkih izdanja: *Dr. Ante Starčević. O 40. godišnjici smrti* (1936); *Ante Starčević i njegovo djelo. Zbornik radova* (1997); *Ante Starčević. Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti* (2017). Usp. i BEŽEN – MATAIJA 2009; *Dr. Ante Starčević – Otac Domovine 1823. – 2023. Izložba i katalog povodom 200. godišnjice rođenja* (2023). Od njegovih izabranih spisa upućujemo na: *Ante Starčević, Izabrani spisi* 1943; *Ante Starčević, Misli i pogledi. Pojedinač – Hrvatska – svijet* 1971; *Ante Starčević, Politički spisi* 1971; *Ante Starčević, Književna djela* 1995; *Ante Starčević, Govori u Hrvatskom saboru* 1996; *Ante Starčević, Izabrani politički spisi* 1999; *Ante Starčević, Izbor iz djela* 1999.

⁶ BOGOVIĆ 1999: 72, bilj. 213.

⁷ Napominjemo da tzv. više svete redove (*ordines maiores*) Ante Starčević nije primio.

⁸ BOGOVIĆ 1999: 109.

⁹ ROGIĆ 2007: 517.

¹⁰ BOGOVIĆ 1999: 72, bilj. 213.

¹¹ ISTO: 109.

formaciji Starčevića jer se u njegovim pravilima ističe svrha toga društva: „Naučiti temeljito narodni jezik, dobro proučiti domaću književnost i povijest, kao također po mogućnosti upoznati se s književnošću i poviješću inih narječja slavenskih.“¹² A jezik se najbolje može proučiti i naučiti istraživanjem njegovih izvora, napose srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih.

Po svome utemeljenju Zbor duhovne mladeži senjske odmah se kolektivno učlanio u Maticu ilirsku. U Zboru je djelovao i Franjo Rački, tada student, koji je za njegove članove obećao napisati gramatiku češkog jezika.¹³

Uz gred spomenimo i činjenicu kako je u spomenici ovoga društva, tiskanoj 1896. u Senju pod naslovom *Spomenica 50 godišnjeg obstanka Sбора duhovne mladeži u Senju*, istaknuto njegovo pravaško političko usmjerenje.¹⁴ Prema riječima Mile Bogovića: „Što se tiče političkog usmjerenja u prvih 50 godina, kroničar Zbora uvijek s puno poštovanja i odanosti govori o Anti Starčeviću i njegovim pravašima. Vjerojatno je to i zbog toga što je Starčević ponikao iz bogoslovskih redova senjsko-modruške biskupije, ali je i inače kler na ovim prostorima bio skloniji pravaštvu nego narodnjacima kojima je bio jedan od glavnih vođa također bivši bogoslov senjskog sjemeništa Franjo Rački.“¹⁵

Inače, i Eugen Kvaternik je bio senjski bogoslov u filozofskom liceju – što dodatno potvrđuje grad Senj kao važno mjesto ne samo hrvatske povijesti nego i hrvatskih političkih ideja. U vezi s time Mile Bogović konstatira da u vrijeme „kada su hrvatskoj opciji nesklone struje intenzivno radile na tome da se Rijeka odvoji od Senja, ponavljalo se neprestano kako iz Senja dolaze hrvatski nacionalisti“, ukazavši kako je Senj „doista, uvijek disao hrvatski, pa i sjemenište koje je u njemu djelovalo“. Dok su Starčević i Kvaternik bili na istoj strani, Rački je zauzeo drugačiju političku poziciju. Stoga su senjski bogoslovi „radije gajili uspomenu na Starčevića nego na Račkoga“. ¹⁶ Zbor duhovne mladeži prestao je s radom 1940. kada je senjsko sjemenište bilo zatvoreno.¹⁷

Na trogodišnji studij filozofije i teologije na Kraljevskome sveučilištu u Pešti (*Regia scientiarum Universitas Pestiensis*),¹⁸ zajedno će otići Ante Starčević (*Antonius Starchevich*) i Petar Vrdoljak (*Petrus Verdoljak*) te tamo boraviti od 1845. do 1848. godine. Tamošnji će rektor generalnoga sjemeništa pisati

¹² Usp. tiskanu *Spomenicu 50 godišnjeg obstanka Sбора duhovne mladeži u Senju* (Senj: Tiskara T. Devčić & Comp, 1896, 9) (BOGOVIĆ 1999: 109; ROGIĆ 2007: 518).

¹³ BOGOVIĆ 1999: 109–110.

¹⁴ O pravaštvu u tom razdoblju vidjeti zbornike radova: *Pravaška misao i politika* 2007; *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća* 2013.

¹⁵ BOGOVIĆ 1999: 111.

¹⁶ ISTO: 121.

¹⁷ ROGIĆ 2007: 517, 521, 523, 525.

¹⁸ O studiju Ante Starčevića u Pešti v. BARIŠIĆ 2020: 125–184; BARIŠIĆ 2022: 70–109.

njihove karakteristike. No, zanimljivo je da su one o Anti Starčeviću nestale iz arhiva.¹⁹

Velik je utjecaj na Antu Starčevića izvršio njegov stric Šime Starčević (1784 – 1859), svećenik i istaknuti hrvatski jezikoslovac te dobar poznavatelj glagoljske književnosti.²⁰ Primjerice, glagoljicu naziva „jeronimska slova“ te je, uz hrvatsku ćirilicu, koristi u svojim raspravama o pravopisu, odnosno refleksu jata.²¹

Kao što je bio slučaj s Josipom Jurjem Strossmayerom, koji je ulogu i značenje (studija) povijesti držao iznimno važnim u svome idejnom, crkvenom, političkom i prosvjetiteljskom radu,²² tako je i Ante Starčević bio na čvrstome stajalištu da hrvatsku politiku, kojoj je temeljni cilj samostalnost i nezavisnost Hrvatske, treba graditi na temelju „svoje povijesti, svoje narodnosti, svojega javnoga domaćega i međunarodnoga prava“.²³

Razvod istrianski od god. 1325. – Povêstnica pravoznanstvena

Vratimo se glagoljici i Istarskom razvodu. Dakle, prvo izdanje Istarskoga razvoda Ante Starčević objavio je 1852. u *Arkivu za povêstnicu jugoslavensku* (knj. II./razdêl II) pod uredništvom Ivana Kukuljevića Sakcinskog, u izdanju Društva za jugoslavensku povêstnicu i starine u Zagrebu, transliteriravši pritom izvorni glagoljički tekst u latinicu i opremivši izdanje svojim predgovorom, povijesno-filološko-pravnim i topografskim bilješkama te jednim listom faksimila izvornika.

Prijepis je učinio na temelju primjerka Istarskoga razvoda koji je u svome vlasništvu imao dr. Ljudevit Gaj.²⁴ On mu ga je ustupio (to je tzv. Kršanski prijepis Levca Križanića²⁵ – „kanonik žminski i tinanski“ – iz 1546. koji se

¹⁹ U svezi s time M. Bogović bilježi sljedeće: „1845 – 1848. „Ante Starčević i Petar Vrdoljak.“ Njih dvojica studirali su zajedno. Još prije se netko zanimao za Starčevića pa su izvješća rektora peštanskog sjemeništa nestala iz arhiva. Dne 2. svibnja 1848. traže da mogu doći kući zbog nemira u Ugarskoj, rektor 21. svibnja daje karakteristike (izgubljene) (br. 607). Vrdoljak je iduće godine kod svojih u Rakovici. Bilo mu je naređeno da ide u Peštu. Rakovički župnik Juraj Radočaj piše 28. lipnja 1849. da mu je predao odredbu da ide na ispit iz teologije u Peštu. Istoga dana Vrdoljak se ispričava da ne može na ispit jer je bolestan, a 30. listopada moli da mu se dozvoli privatno učiti teologiju“ (BOGOVIĆ 1999: 117).

²⁰ BRLIĆ 2010: 26. Prema istraživanju I. Brlića, Šime Starčević je potomak „stare ličko-bunjevačke obitelji Starčević, iz koje potječe široj javnosti najpoznatiji član Ante Starčević, kojemu je Šime bio stric i životni mentor“. O Šimi Starčeviću v. zbornike i edicije *Šime Starčević i hrvatska kultura u XIX. stoljeću* (2014); *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju. Znanstveni zbornik (Prvi znanstveni skup Dani Ante Starčevića)* (2003); *Lički jezikoslovni trolist: Šime Starčević, Fran Kurelac, Ante Starčević* (2017) te monografiju STOLAC – GRAHOVAC-PRAŽIĆ 2015.

²¹ STOLAC 2022: 85.

²² Usp. GALOVIĆ 2016: 124–132.

²³ BARIŠIĆ 2022: 50.

²⁴ Usp. MILČETIĆ 1911: 465–468.

²⁵ ŠUNJIĆ 2013.

sada čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, u Zbirci rukopisa i starih knjiga, pod signaturom: R 3677) i poticao ga na rad. Bilo je to uoči neoapsolutizma u Hrvatskoj. No, kako je taj rukopis dospio u Zagreb? Odgovor je ponudio Josip Bratulić, ujedno komentiravši neke iznesene tvrdnje. Prema Carlu de Franceschiju, istaknutome istarskom povjesničaru, rukopis Kršanskoga prijepisa Istarskoga razvoda pronašao je Josip de Susanni oko 1850. „među starim listinama svoga arhiva, u Kršanu, i nevješt glagoljskom pismu kojim je sveščić bio napisan, povjerio je ovaj rukopis nekom svom prijatelju Hrvat, a ovaj ga je na svoju ruku (tobože, op. J. Bratulića!) ustupio slavnom hrvatskom književniku Gaju (upravo tako: ‘all’illustre letterato slavo Gaj’), koji ga je dalje proslijedio u Zemaljsku biblioteku u Zagrebu.“ Potom je „veoma poštovani (‘chiarissimo’) Ivan Kukuljević, ne časeći (‘non tardò’) objavio latinskim slovima cijeli tekst u svome zborniku *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, 1852., a nešto kasnije, 1863. i glagoljskim slovima u svojoj zbirci *Monumenta Slavorum Meridionalium*.“ De Franceschi još napominje kako „nitko u Istri nije znao za ovaj hrvatski spomenik (upravo: ‘documento slavo’), sve dok nije izašao u latiničkoj transkripciji u Zagrebu“.²⁶ Ovo je zapravo još jedan pokazatelj važnosti Starčevićeva rada na Istarskome razvodu. Nešto kasnije talijanski prijevod Istarskoga razvoda objavit će Pietro Kandler, prvo separatno, a potom u svom *Codice diplomatico istriano II*, pod godinom 1275. Naime, ovaj će spomenik *pro futuro* naići na osporavanje talijanskih autora, ali i slovenskoga povjesničara Milka Kosa.²⁷

Istarski razvod Starčević je objavio pod naslovom *Razvod istrianski od god. 1325.* u odjeljku *Arkiva* naslovljenom „Povêstnica pravoznanstvena“, u kojem su mjesto našli i drugi važni hrvatski pravni spomenici – statuti i razvodi („Statut otoka Krka“, „Razvod medjah od Mosčenicah i Kožlaka“, „List od konfini med Bakrani, Grobničani i Tersaćani“ i dr). Štoviše, ovom je spomeniku prvi dao ime upravo Starčević. Ludwig Steindorff u članku *Der Istrische Landschied (Istarski razvod) / Istarski razvod* potvrđuje taj podatak: „Godine 1852. od hrvatskog publiciste i političara Ante Starčevića stvoreno ime ‘Istarski razvod’ izvedeno je zbog mnogostruke uporabe riječi razvod u samom povijesnom izvoru.“²⁸ Prije Istarskoga razvoda od hrvatskih pravnih spomenika objavljen je samo Vinodolski zakon (1843) u izdanju Antuna Mažuranića u časopisu *Kolo*.²⁹ No, u odnosu na zakonike i statute, Istarski je razvod napisan u formi notarskoga instrumenta, tj. javno-pravnoga dokumenta na hrvatskom jeziku i glagoljičkom pismu.

²⁶ BRATULIĆ 1978: 18–19.

²⁷ KOS 1931: 105–203 (1–99). Usp. i suprotna stajališta u STULLI 1957: 95–112; 1968: 53–54.

²⁸ STEINDORFF 2010: 45.

²⁹ Usp. GALOVIĆ 2014: 10–22.

U „Predgovoru“ (str. 227–231),³⁰ datiranom u Zagrebu 18. srpnja 1850, Starčević ističe: „Spomenik ovaj nije samo zato zlamenit, što se iz njega jasno vidi, da je kod otacah naših, jezik hervatski bio sasvim služben, a ne samo služben nego i diplomatski, – još onda, kad mnogi zapadni narodi nisu ni mislili, da bi svoj na to veličanstveno mesto uzneli (...).“ Iznimno je važna činjenica što se u ovome povijesnom-pravnom spomeniku njegov jezik naziva hrvatskim, a to je, dakako, među prvim spoznao upravo Ante Starčević. Kako to stoji zapisano u Istarskome razvodu, tri su javna bilježnika pratila ophodnu komisiju te je svaki od bilježnika pisao original na svom jeziku, tj. na latinskom, na njemačkom i na hrvatskom jeziku. Glede njegova naziva – Istarski razvod – Starčević ga opisuje ovim riječima: „Razvodi, ova reč dolazi višeputah u ovome pismu. Kako se vidi iz saderžaja stvari, ona zlamenuje što i danas latinska reč reambulatio u pravoslovju, t. j. čin, kojim se odkažuju granice medju obćinam, zbog njih posvadjenim.“ Taj je ophod trajao ukupno 21 dan, a njegovi sudionici prošli su oko 150 kilometara terena.

Svoje izdanje teksta Istarskoga razvoda Starčević je opremio – u skladu sa svojim znanjem i općim razvojem ondašnje slavistike i historiografije – povijesnim, filološkim, pravnim i topografskim bilješkama (str. 268–275). U bilješkama, dakle, donosi „realia“. Tako na početku objašnjava indiciju (kao kontrolni element datuma): „‘Indictio’, t. j. naredba o rimskoj daći, dolazi od Konstantina I. cara rimskoga. Ovaj bo samosilnik, nadvladavši svoga takmaca Maksencia, (god. 313) nametnu na narode svoga carstva izvanrednu, t. j. nezakonitu daću, koja se je imala svake 15. godine pobirati. Ovu vlast deračine uzdržaše i njegovi naslednici, dok im ju pape ne oteše (...).“

Za Pazin piše: „Pazin, grad u Istrii, talianski se zove Pisino. Ovo ime, budući da Nemci nikako nisu mogli ponemčiti, t. j. pokvariti, u tome im sreća priskoči, što je na sredi Istrie, te ga s toga prozvaše Mitterburg-om.“

Na nekoliko mjesta Starčević se opravdava da nešto iz teksta nije uspio pročitati ili protumačiti, da ne može locirati/ubicirati pojedine toponime i slično. No, i urednik Ivan Kukuljević Sakcinski na nekoliko je mjesta izrazio drugačija razmišljanja i tumačenja pojedinih navoda iz Istarskoga razvoda.

Starčevićev filološko-egdotički pristup

U važnoj knjizi *Nad iskonom hrvatske knjige* (1983), u poglavlju „Hrvatsko glagoljsko srednjovjekovlje u književnoj historiografiji (1867-1970)“, Eduard

³⁰ Ovaj je Starčevićev „Predgovor“ kasnije publiciran, tj. prenošen u njegovim izabranim spisima i drugim edicijama. Usp. *Ante Starčević, Književna djela* 1995: 457–462; *Ante Starčević, Izbor iz djela* 1999: 57–61; *Lički jezikoslovni trolist: Šime Starčević, Fran Kurelac, Ante Starčević* 2017: 258–262.

Hercigonja razdoblje u kojemu – među ostalim – djeluje Ante Starčević, naziva „U susret književnoj povijesti“, smjestivši ga od 1850. do 1867. godine.³¹ S druge strane, Darko Deković u radu *Historiografske prijelomnice hrvatskoga glagoljaštva 1850. – 1970.* (2004) markira tri razdoblja u proučavanju hrvatskoga glagoljaštva, od kojih prvo definira kao „I. razdoblje (1850. – 1864)“, a osnovna mu je značajka prikupljanje i objavljivanje izvora.³²

Kao komparativni primjer prikazat ćemo ulomak teksta Istarskoga razvoda, kako su ga priredili Ante Starčević 1852. odnosno Josip Bratulić 1992. godine.

II. I bivši v jutro poli maši, idoše vsa gospoda na razvodi, i pridoše k velikoi reki pod Glibočicu, i tu pridoše *komun blzecki*, i *komun kostelski*, i *komun sovinski z Vrhom*, i tako vsake strani onde kažući pisma, i starce, ki znajahu, da je vazda bilo po sredi te reki z ovu stran Sovinsko z Vrhom, a z onu stran blzecko i kostelsko. I tu rotiše s Kostela župana Petra, i župana Mohora, ka rekosta, da se vazda tako meju nimi obdržalo. Od tu idoše naprid starci, ki behu zbrani od vseh teh komuni, držeći križ v rukah, i tako pridoše na malin Komarnak, i ondi pridoše vsa gospoda, i vsi ti komuni, sudac Ričard, i sudac Karlan Korača farin, Mohor, Stepan, i vas komun motovunski; z Oprtla sudac Golić, sudac Črnešić i Mohor i vas komun; Sovinaka i z Vrha župan Mike, župan Gneža i Zrnac, i Žibrin.

Starčević, *Razvod istrianski od god. 1325.* 1852: 234)

[Drugi dan]

I bivši v jutro poli maši, idoše vsa gospoda na razvodi, i pridoše k Velikoi reki pod Glibočicu. I tu pridoše komun blzecki i komun kostelski i komun sovinski z Vrhom. I tako vsake strani onde kažući pisma i starce ki znajahu da je vazda bilo po sredi te reki, z ovu stran sovinsko z Vrhom, a z onu stran blzecko i kostelsko. I tu rotiše s Kostela župana Petra i župana Mohora ka rekosta da se vazda tako meju nimi obdržalo. Od tu idoše naprid starci i behu zbrani od vseh teh komuni, držeći križ v rukah, i tako pridoše na malin Komarnjak. I ondi pridoše vsa gospoda i vsi ti komuni, sudac Ričard i sudac Karlan, Korača, Farin, Mohor, Stepan, i vas komun motovunski; z Oprtlja sudac Golić, sudac Črnešić i Mohor i vas komun; s Sovinjaka i z Vrha župan Mike, župan Gneža i Zrnac, i Žibrin.

(J. Bratulić, *Istarski razvod* 1992: 93/3/)

³¹ HERCIGONJA 1983.

³² DEKOVIĆ 2004: 16–17.

Na osnovi navedenoga može se reći da je Starčevićev egdotički pristup zapravo vrlo moderan, tim više kada znamo da će se nakon njega u drugoj polovici 19. stoljeća Istarski razvod tiskom objaviti na glagoljici, a potom na ćirilici.³³ Nesumnjivo je slaba upućenost u glagoljicu bila razlogom što su i Antun Mažuranić i Ante Starčević, prvi objavljujući *Vinodolski zakonik* (1843), a drugi *Istarski razvod* (1852), odlučili svoja izdanja objaviti na latinici.³⁴ Primjerice, u egdotičkom pogledu, u tim su izdanjima poluglas pisan u obliku latinskog malog slova *i* izostavili Ante Starčević, Ivan Kukuljević Sakcinski i Đuro Šurmin. Josip Bratulić poluglas je pravilno uočio i iskazao ga u formi maloga podebljanog latinskog slova *i* (bez točke), dok je Dražen Vlahov potvrdu za poluglas našao u oporuci iz 1534, koju je zapisao Matija Ravnohod, što se danas nalazi u aktima Novigradske kancelarije u Državnome arhivu u Pazinu.³⁵

Najveća je, zapravo, razlika između Starčevićeva i Bratulićeva priređivanja teksta Istarskoga razvoda u korištenju interpunkcije. Dok je ona u Starčevića uvelike zastupljena, u Bratulića je s pravom reducirana.

Nakon Starčevića,³⁶ tekst Istarskoga razvoda, na temelju Kršanskoga prijepisa,³⁷ objavili su Ivan Kukuljević Sakcinski (glagoljicom u *Acta Croatica. Listine hrvatske*, 1863), potom Đuro Šurmin (ćirilicom u *Hrvatski spomenici – Acta Croatica I*, 1898). Luka Kirac u *Crticama iz istarske povijesti* preuzima Starčevićevo latinično izdanje Istarskoga razvoda.³⁸ Najzad, referentna latinična izdanja Istarskoga razvoda priredio je Josip Bratulić (*Istarski razvod. Studija i tekst*, 1978. i *Istarski razvod*,³ 1992. s fototipskim izdanjem Kršanskoga prijepisa i transkripcije), dok je Dražen Vlahov u *Zbirci glagoljskih isprava iz Istre* (2010) objavio Momjanski rukopis Istarskog razvoda.

³³ Usp. BOTICA – GALOVIĆ 2020: 37.

³⁴ BRATULIĆ 1981: 144; BOTICA – GALOVIĆ 2020: 37.

³⁵ VLAHOV 2005: 91, bilj. 26.

³⁶ Usp. *Povijesni spomenici Istre. Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre*, sv. II. 1978: 52–53.

³⁷ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu – Zbirka rukopisa i starih knjiga: signatura R 3677: Razvod Istarski. Kršanski prijepis Levca Križanića iz 1546, rukopis na papiru, prijepis iz 1546, 35 listova, 33 x 23 cm. Usp. *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu 2*: 8 (br. 665, Razvod Istarski, prijepis Levca Križanića).

³⁸ *Devet „crtica“ iz istarske povijesti s ispravcima i „nadopunjcima“ rukopisa te s priložima*, iz oko 1926. – sada u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom: R 5367. Tiskano izdanje: *Crtice iz istarske povijesti*, predgovori Viktor Car Emin i Matko Rojnić (Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1946), reprint izdanje – Pazin: Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“ (Biblioteka pretisaka, knj. 4), 1990, prir. Antun Hek.

Ocjena Starčevićeva rada na Istarskom razvodu

Gotovo da nema autora, životopisca Ante Starčevića, koji nije dao osvrt na njegov rad na Istarskome razvodu. Ovdje ćemo izdvojiti nekoliko takvih napisa.

U prigodnoj publikaciji *Slava Anti Starčeviću. Spomen-listak povodom otkrića njegovog nadgrobnog spomenika u Šestinah 11. X. 1903.* stoji lapidarno zapisano kako je u *Arkivu* Starčević objavio „razpravicu“ o Istarskome razvodu s komentarom: „Očiti su to dokazi, da on mari za narodnu knjigu i da mnogo uči.“³⁹

Milan Šarić u knjižici *Mladost dr. Ante Starčevića. Politička študija*, izdanoj u Osijeku 1903, ukratko piše: „Plod Starčevićeva naučnoga nastojanja za doba absolutizma bilo je izdanje ‘Razvoda istrianskoga’ u Kukuljevićevu ‘Arkivu za jugoslavensku povjestnicu’ od 1852. Taj mu je posao, kako veli Starčević u predgovoru, povjerio sam dr. Gaj. Posla se je rado prihvatio. Ne će moći sve izpuniti, što se kod ovakova posla traži, ali se nada, da će drugi izpuniti ‘svoja dèžanstva’, pa zato njima prepušta sve razsudjivanje i sav pragmatizam.“⁴⁰

Komentar na ovo Starčevićovo djelo 1905. iznio je Franjo Iveković u brošuri *Dr. Ante Starčević. Značajne crte o njemu* (preštampano iz *Katoličkog lista*), kritički se osvrnuvši, između ostaloga, na bilješke kojima je Starčević opremio tekst izdanja Istarskoga razvoda: „Starčević tumači bez ikakve potrebe Hrvatima riječi crkva, redovnik, pop, samo da se može o njih očesati.“⁴¹

Kerubin Šegvić u monografiji *Dr. Ante Starčević – njegov život i njegova djela* (1911) jedno potpoglavlje posvećuje „Istrijskom Razvodu“ sljedećim riječima: „Još godine 1850. Gaj, ‘slavni uzбудitelj i štítitelj naše narodnosti’, kako Starčević piše, dade mu iz svoje knjižnice jedan od mnogobrojnih svojih glagolskih spomenika, sa željom da ga ovaj prepíše, u kratko razjasni i za tisak priredi. Taj posao je Starčević uz svoje bolovanje i druge radnje za životne potrebe priredio kroz sama dva mjeseca. On se u uvodu, uz pohvalnu riječ Gaju ispričava, što taj njegov posao neće biti savršen ni sa povjesne ni sa jezikoslovne strane, ali on dalji rad oko toga spomenika prepušta strukovnjacima. Njemu je dovoljno, ako je ovim rukopisom dokazano, da je hrvatski jezik bio ne samo službeni nego diplomatski ‘kad mnogi zapadni narodi nisu ni mislili svojim jezikom pisati’; ovaj je rukopis dokaz hrvatskoga narodnoga ponosa i kulture.“⁴²

U opsežnijoj radnji iz 1912, naslovljenoj *Dr. Ante Starčević. Književna studija iz doba apsolutizma Bachova* (preštampano iz *Hrvatskog kola*), Branko Drechsler (Vodnik) iznosi vrlo pozitivne ocjene Starčevićeva izdanja Istarskoga razvoda: „(...) crte Starčevićeve književne fizionomije ne bi bile tako izvanredno izrazite,

³⁹ *Slava Anti Starčeviću. Spomen-listak* 1903: 30.

⁴⁰ ŠARIĆ 1903: 73.

⁴¹ IVEKOVIĆ 1905: 7.

⁴² ŠEGVIĆ 1911: 63.

da on pored svega ovoga književnoga rada nije bio i gramatik. On je i u ovome području, i ako ni tu nije stvorio ništa veliko i trajno, pokazao lijepu spremu, neobičnu samoniklost i mnogo shvatanja. Prvi mu je rad ove ruke prijepis i komentar istarskoga razvoda, glagolskog rukopisa od god. 1625. [treba 1325! – op. T. G.] (Arkiv, 1852.). U njegovim jezičnim tumačenjima ima i neispravnosti, ali on je glagolicu dobro čitao, a ni Babukić i A. Mažuranić, preporodni lingvisti od zanata, ne bi ovaj vrijedni spomenik mogli izdati kritičnije i sa boljim komentarom. Starčević je potpuno shvaćao značenje ovakova naučnoga rada u mladoj hrvatskoj književnosti. Ovaj je spomenik, kako u predgovoru kaže, važan, jer se iz njega razbira, da je ‘kod otaca naših jezik hrvatski bio sasvim služben, a nesamo služben, nego i diplomatički, još onda, kad mnogi zapadni narodi nisu ni mislili, da bi svoj na to veličanstveno mjesto iznijeli.’ Velika je i jezična vrijednost starih spomenika, jer im je čistiji jezik nego u mnogih današnjih književnika. ‘Naši oci nisu znali za razliku među jezikom učenim i pučkim; ovu smo tamnu svijetlost mi iznašli.’ Već je Vraz u ‘Kolu’ označio važnost i potrebu izdavanja starih spomenika kao svjedoka, da smo već davno imali narodni službeni jezik, i upozorio na njihovo značenje za proučavanje jezika, a Starčević je pošao njegovim stopama, kao njegov posljednik.⁴³

Najzad, Josip Bratulić kao najautoritativniji hrvatski istraživač Istarskoga razvoda u *Izboru iz djela Ante Starčevića* (1999) donosi ovakvu ocjenu: „U znanstvenom prilogu, raspravi ‘Razvod istrijski od god. 1325.’ (1852.) koliko god je težio opisati znamenit spomenik hrvatskoga srednjovjekovnoga prava, ali i književnosti, on piše kao angažirani znanstvenik i književnik. Izdanje toga teksta, latinički prijepis iz kurzivne glagoljice, kao i komentari uz tekst, pokazuju kako kojim bi putem krenuo i kako bi se razvijao znanstvenik Ante Starčević. Ali nije krenuo putem mirnoga kabinetskoga istraživanja i izdavanja starih tekstova.“⁴⁴

*Starčevićeva percepcija hrvatskoga glagoljaštva i jezične povijesti*⁴⁵

Mirjana Gross ukazuje na činjenicu da je Starčević hrvatsko ime i svoja jezična shvaćanja prvi put javno istaknuo upravo u tekstu predgovora Istarskom razvodu: „Starčević je dakle ilirskom imenu suprotstavio hrvatsku tradiciju, koja je, prema njemu, na višem stupnju nego što je književna prošlost drugih naroda, a mlakosti svojih suvremenika predočio je kao primjer čine i hrvatski narodni ponos njihovih predaka. Jasno je istaknuo svoju vlastitu polaznu točku upozorenjem da se u ‘Razvodu’ mješavina svih triju hrvatskih narječja i ‘krainskog’ naziva hrvatskim jezikom. Htio je jačati duh hrvatskoga naroda čuvanjem

⁴³ DRECHSLER [VODNIK] 1912: 42–43.

⁴⁴ *Ante Starčević, Izbor iz djela* 1999: 9.

⁴⁵ O Starčeviću pogledu na hrvatski jezik v. MOGUŠ 1997: 143–150.

riječi iz svih triju narječja.⁴⁶ Upravo je tada „položio temelj za protivljenje Vukovoj reformi“.⁴⁷

U *Narodnim novinama* od 27. rujna 1852. Ante Starčević iznosi stav kako je hrvatska pismenost najstarija u Slavenu te tvrdnju da je glagoljica nastala u hrvatskom narodu.⁴⁸ Bio je to *Odgovor Srbskome Dnevniku i beogradskim novinama*, odnosno odgovor na pisanje Pavla Josefa Šafařika o Južnim Slavenima kao „Slavosrbima“.⁴⁹ Starčevićeva tvrdnja u cijelosti glasi ovako: „Pogledajte, gospodo, u hervatsku kroniku iz 12. ali najdalje iz 13. veka (Arkiv za jug. pov. knjiga 1. str. 4–37) pa vidite skupa s g. Šafařikom kako onaj kronista piše, i – čudite se, – veli, da piše jezikom hervatskim. – Hervati, gospodo, imaju i slova svoja, koja nije Graeculus iznašao, nego narod hervatski. Za ova slova upitajte i veliku Rusiu i izobraženu Česku, pa će vam znat kazati.“ Govoreći o hrvatskom jeziku u Istri i Dubrovniku Starčević ističe sljedeće: „Još mi ostaju dva extrema, t. j. Istria i Dubrovnik. Vi velite, da su Istrianci nekakvi Srbi; ali gospodo pogledajte u ‘istrianske razvode’ od god. 1325. (Arkiv za jug. pov. knji. 2. razdel 2. str. 232 – 268.) pa ćete videti gde Istrianac veli da piše jezikom hervatskim. Upitajte g. Šafařika što je to. – Vi velite, da je knjižtvo Dubrovačko serbsko knjižtvo, t. j. da su Dubrovčani plemena servianskoga, ali gospodo, Zlatarić veli, da Sofokleovu Elektru i Ljubomira Tasova prevodi na hervatski jezik. O poganac ga neprekinuo što to kaže! Čavčić Vetranić kaže da Hekubu prevodi na hervatski jezik. O gutunar ga neudavio što to veli! Pa kako pišu ti ljudi? Onako, kako i Lucić, i Ranjina, i Mažibradić, i Lukarević i Hektorević i mnogi drugi hervatski pisci iz Dalmacie. U ostalom ja dèržim Dubrovčane za pohervatjene Latince. Kažite sve ovo i g. Šafařiku, pa ga upitajte za ovako staro domaće pismo o Rusih, Poljacih ali Česih, kao što je Terpimirova darovnica. – Tako je kod Hervatah.“⁵⁰

U dijaloškoj raspravi *Bi-li k slavstvu ili ka hrvatstvu? Dva razgovora*, koja je prvotno bila u nastavcima objavljuvana u humorističko-satiričkome listu *Zvekan*, a potom ukoričena u knjižicu 1867, te uključena 1893. u *Djela dra Ante Starčevića* (knj. 3. Znanstveno-političke razprave), problematizira se i glagoljica. U zamišljenom razgovoru između „Stekliša“ i „Prostodušnika“ tematizira se glagoljica odnosno staroslavensko bogoslužje. „Prostodušnik“, između ostaloga, upita „Stekliša“ sljedeće:

„(...) Longobardi, Goti i t. d. gospodivši narodi, izgubiše svoju narodnost, a u Hervatskoj narodnosti utopiše se toliki narodi. Dioklecian, stanovavši kraj Splita, življaše medju Rimljani kako i u Rimu. Pa kako nestade one Rimštine po

⁴⁶ GROSS 2000: 49–50.

⁴⁷ GROSS 1973: 25.

⁴⁸ STARČEVIĆ 1852: 602–603.

⁴⁹ GROSS 2000: 57–58; HOLJEVAC 1999: 307. Usp. i VINCE 2002: 299–301.

⁵⁰ STARČEVIĆ 1852: 602.

svoj našoj adriatičkoj obali, kako ju je, tako rekuć, stopervo jučer nadomestila Talianština! Nu cerkveni mi je jezik u mnogih pogledih otajstvo. Slavjani ga zovu staroslavjanskim; jedni hoće da su cerkvene knjige skovali nekakovi apoštoli, Ciril i Metod, da se ima nekakova Bulgarska Glagolica, i tko bi svemu tomu na kraj stao? Što vi deržite do toga?“

„Stekliš“ u podužemu odgovoru ovako iznosi svoja stajališta: „Ako je trebalo razumnikah ili apoštolah za naučiti ljude pisati hervatski jezik kerpljačinom slovah staro-hervatskih ili glagolskih, i gerčkih slovah, tako zvanom Cirilicom, onda ja sudim, biaše treba više nego bogovah za naučiti ljude pisati hervatski jezik latinskimi slovi. Ona bo dva pisma imaju, a latinsko neima dosta slovah za sve glasove. Imam dokaz, da se je Hervatah već u VII. veku kerstilo, a neimam dokaz ni razlog za verovati da su oni još dva stoleća i više čekali na cerkvene knjige, i to od Gerkah. Kad je hervatski jezik već u ono doba bio onako bogat i ugladjen, sudeć po razvijanju drugih jezika, ja deržim da je naš jezik već na početku kerstjanstva bio znamenito občinjen, i da u ono doba, barem u ono pada i Glagolica. Da nebudu Hervati u vreme kad-no se kerstiše, imali svoja slova, ja neznam zašto bi ih bili onda izmišljavali, a nebi se bili služili latinskimi slovi kojimi se sva prosvetljena Europa služi. A zna se iz starinopisja, i danas iz života, da je i ista Latinica u različno doba i kod različnih narodah u pismu različna. U tomu razumku biaše razlika medju hervatskimi i Bulgarskimi rukopisi Glagolice.“

Potom „Stekliš“ nastavlja: „Buduć u Bulgariu poslie današnjih Bulgarah nedojde nijedan narod, koj bi bio mogao narodni jezik Bulgarah ovako bitno promeniti; a buduć je današnji narodni jezik Bulgarah, sudim iz Miladinovih pesamah, pre-mnogo različan od cerkvenoga jezika; ja deržim za nespodobu ono mnenje, koje bi htelo da je cerkveni jezik nadahnjen Bulgarštinom. Nego nema dokaza ni traga ni tomu, da je cerkveni jezik ikada bio narodni, čisti jezik Hervatah. Jer da bude takov, cerkva bi ga bila pomogla uzderžati: on nebi bio propao. On dakle biaše jezik upravo i samo cerkveni. I jer je starinska predsuda, da narodu nevalja sve stvari vere jasno prikazivati; jer se još u XVII. veku biškupi Francezke uzprotiviše prevodu misala na francezki jezik i to upravo na temelju one predsude: ja bi rekao da je naš cerkveni jezik samo versta synthetizma, sbirka svih jezika ili narečjah, koja u ono vreme živjahu u Hervatskoj.“

A zašto je to tako, „Stekliš“ daje odgovor: „Na to me mnenje nagoni i to, što u stotinah rukopisah necerkvenih, nedolaze one cerkvene flexie nego samo narodne, a dok dolazi štogod cerkvenoga, odmah se ukažuju i one flexie. Napokon u cerkvenih pismih ima mnogo više slovah nego-li budi u našem narodnu jeziku, budi u necerkvenu spisu. Čemu su služila ona slova i druga znamenja, ako se je cerkva deržala narodna jezika? Dakle ona suvišna slova ostaju za razumna muža otajstvom, jezik bo onaj nežive, neima dostojna svedoka koj bi nam kazao, kako se je koje slovo izgovaralo. Dosta, cerkveni je jezik skovan u Hervatskoj, cerkvene

su knjige iz Hrvatske otišle na sever.“

Na to se „Prostodušnik“ obrušio protupitanjem: „Nebi-li se odtuda dalo reći da su Poljaci, Česi, itd. samo zato primili one hrvatske knjige, jer su oni bili iste narodnosti sa Hrvati?“

Na to će „Stekliš“ sljedeće: „S istoga razloga možete reći da su i Rumunji bili hrvatske narodnosti, i oni bo imadiahu u svojoj cerkvi naš jezik. Isto tako možete reći da su n. p. Englezi, Švedci, itd. bili narodnosti rimske, i ovi bo narodi primiše rimski jezik u cerkvu. Hrvati, prie nego-li amo dojdohu, stanovahu na levoj obali Dunaja, oni su tamo možda i naroda, a na svaki način narodnosti svoje, trag i duh ostavili. Sada, da bi tko razabrao starinske cerkvene knjige, pak pobiležio reći koje u njih dolaze, ter ove reći prisposodio s današnjimi narodnimi rečmi Čehah, itd. meni se čini, da bi nam se otajstvo razgalilo, vidilo bi se, da je jezik česki, itd. na hrvatski jezik vezan čverstje nego-li n. p. francezki na rimski.“ Odnosno: „A stalno je da je jezik n. p. Česki, time bližje hrvatskomu čime je onaj starii, n. p. kod Dalimila. Ali zašto smo ostavili naš predmet te se pustili na polje, na kojemu neima dokazah za razložan razgovor? Gde nema pravoga razloga, tu ja deržim do svačijega mnenja koliko i do mojega, a do mojega nederžim ništa.“⁵¹

Iz citiranih navoda vidljivo je kako je Starčević zastupao autohtonu teoriju o postanku glagoljice, niječući autorstvo sv. Ćirila. Premda danas napušteno, zanimljivo je takvo Starčevićovo stajalište, koje se ipak zasniva na domišljanju, tj. što je kako moglo biti, ali bez uporišta u izvornome materijalu.

Iako u tvrdnji „tu ja deržim do svačijega mnenja koliko i do mojega, a do mojega nederžim ništa“ sve biva relativizirano, u nastavku dijaloga „Stekliš“ ukazuje na važnost povijest te pita „Prostodušnika“ o hrvatskoj povijesti: „Kada se razgledate po kojoj vam drago strani Hrvatske, pa vidite one stotine podertinah, dvorovah, gradovah, podertinah koje nakon stotljah nose očit trag veličanstva: što deržite vi do prošlosti naroda hrvatskoga, naroda koj je imao i snage, i znanja, za sagraditi i uzderžati ta čudesa?“

„Prostodušnik“ će na to ovim riječima, u kojima se dobro iščitavaju Starčevićeva stajališta o ulozi i važnosti povijesti jednoga naroda: „Već sam vam kazao da je tih dokazah za me odviš. Na svaki korak mi nalazimo spomenik o našoj velikoj prošlosti, mi imamo knjigu, povest, koju neznamo čitati. Okolnosti, pojedinkosti našega prošloga veličanstva neimamo, neznamo ih; nu veličanstvo neda se sakriti ni zatajiti Tu smo se složili. Ali nebi li se našlo pisacah i o onih okolnostih? Na nami je prokletstvo, da smo se pustili zaneti na sanjarie: dali smo se na slavstvo pod kojim nije ni lonac razbijen ni sazidan, a kamoli da je šta većega učinjeno; dali smo se i na druge obsene, a ostavili smo naš narod, našu prošlost, pak jer u tomu našem svetu izmišljenu nenalazimo ništa veličanstvena, mi smo tako potišteni, da svako veličanstvo smatramo tudjim, ne našim.“

⁵¹ *Djela dra Ante Starčevića* (knj. 3. Znanstveno-političke razprave): 30–32.

Slijedi potom zanimljiva rasprava o spisu bizantskoga cara-pisca Konstantina VII. Porfirogeneta. Na pitanje „Prostodušnika“: „Što mislite o caru Konstantinu VII. i o njegovoj znamenitosti povestničkoj, za nas Hervate? Kad u svemu drugačije mislite nego li mi ostali, bez dvojbe i tu ćete imati posebno mnenje. Govorite, meni se je nov svet otvorio, ja sam se za ovaj čas izgubio, nemogu ni mislit ni govoriti.“ „Stekliš“ spremno ovako odgovara: „Iznaći ćete se pak ćete sami oceniti toga pisca. Medjutim deržite lulu ili duhana u nos. Naravski, ovde nemože biti govor o povestničkoj razpravi, nego umovati ćemo nad podatci koje oba znamo . (...)“⁵²

U raspravi *Ime Serb*, tiskanoj u Zagrebu 1868, Ante Starčević na jednome mjestu uzgred spominje glagoljicu: „U Hervatskoj još potiče pisma koje se zove glagolskim; nu mi neznamo za narod glagolski.“⁵³ Prema Mirjani Gross, prilikom tumačenja srpskog imena Starčević osuđuje pisce koji se služe „krepnjačicom hervatskih i gerčkih slova pa kazaše da pišu serbski“, tj. pišu glagoljicom i ćirilicom, te ih naziva „gerčka vera hervatske narodnosti“.⁵⁴ Potonje se odnosi na dubrovačke pisce.

Nekoliko godina kasnije, u tekstu *Jezik i pismo Hervatah*, objavljenom 1. siječnja 1871. u listu *Hervatska*, Starčević iznosi tvrdnju o položaju glagoljice i ćirilice. Tako piše: „Ćirilica je skerpana za razstaviti Hervate iztočne cerkve od Hervatah zapadne cerkve koji ostadoše uz glagolicu. Na mesto glagolice stupa latinica.“⁵⁵ U svakom pogledu Starčević daje prednost latinici, a to je najbolje pokazao objavljivanjem glagoljskoga Istarskog razvoda u latiničnoj transliteraciji/transkripciji.

Iako prema glagoljici Starčević ima pozitivan stav kao vrijednome povijesnom izvoru i to po postanku hrvatskom, tek će kasniji razvoj pravaške misli u pogledu glagoljštva pojednostavljeno biti iskazan riječima Ante Trumbića: „Napred Hrvati na obranu glagoljice.“ (*Hrvatska* od 13. IV. 1891).⁵⁶

Umjesto zaključka

O važnosti hrvatske povijesti u životu i djelovanju Ante Starčevića, napose njezina srednjovjekovnog razdoblja u kojemu važno mjesto zauzima Istarski razvod, vjerno svjedoči činjenica da je u svojoj oporuci određena financijska sredstva namijenio upravo „društvu Ćirila i Metoda u Istrii“, „društvu za izkapanje davninah u Kninu“, „društvu za hervatsku poviest u Splitu“, tj. Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru, Hrvatskom starinarskom društvu/Kninskom starinarskom

⁵² *Djela dra Ante Starčevića* (knj. 3. Znanstveno-političke razprave): 32-33.

⁵³ ISTO: 33.

⁵⁴ GROSS 2000: 232.

⁵⁵ *Lički jezikoslovni trolist: Šime Starčević, Fran Kurelac, Ante Starčević* 2017: 270.

⁵⁶ GROSS 2000: 724.

društvu i Bihaću, hrvatskom društvu za istraživanje domaće povijesti u Splitu. Povijest je bila okosnicom Starčevićeva rada i promišljanja hrvatske budućnosti. Njegov rad na Istarskome razvodu uveo ga je u povijest hrvatskoga glagoljaštva, iznimno važnoga fenomena cjelokupne nacionalne povijesti. Taj mu je studij bio od prekretničke važnosti u razumijevanju i definiranju hrvatskoga jezika kao temeljnog identiteta jednoga naroda.

Najzad, što se tiče hrvatskoga jezika i Starčevićeva odnosa prema njemu, ovdje je više nego dovoljno pozvati se na izvrsnu analizu Ivana Markovića u kojoj se ističe upravo Gajev poticaj i važnost Starčevićeva priređivanja teksta Istarskoga razvoda. Tako se on „izravno upoznaje sa starim hrvatskim spomenicima i jezikom“. Sve to „raspalilo je Starčeviću polemičnost i pomoglo mu da izoštri svoje jezične stavove te izgradi – danas bismo tako rekli – sasvim odjelit idiolekt. (...) Najkraće moguće rečeno: dok se hrvatska inteligencija iscrpljivala u lutanjima i traženjima oko ilirstva, južnoslavenstva, hrvatsko-srpskoga približavanja, Starčević je 1850. – nekoliko desetljeća prije sviju – prozreo budućnost i bez krzmanja otvoreno počeo govoriti o ‘hrvatskome’ jeziku i tome kako bi on imao izgledati.⁵⁷

Kao svojevrsni ekskurs spomenimo na kraju činjenicu da se danas stranački štap Ante Starčevića čuva u glagoljaškom Vrbniku na otoku Krku,⁵⁸ mjestu koje množinom i kvalitetom glagoljskih spomenika, i epigrafskih i paleografskih, zauzima najvažnije mjesto u povijesti hrvatskoga glagoljaštva.

⁵⁷ MARKOVIĆ 2018: 77–78.

⁵⁸ BOZANIĆ 2022: 53–56.

Bibliografija

Izvori:

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu – Zbirka rukopisa i starih knjiga: signatura R 3677: Razvod Istarski. Kršanski prijepis Levca Križanića iz 1546, rukopis na papiru, prijepis iz 1546, 35 listova, 33 x 23 cm.

Acta Croatica. Listine hrvatske. Prir. Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI. Zagreb: Brzotiskom Narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja (Monumenta historica Slavorum meridionalium – Povjesni spomenici južnih Slavenah, knj. I), 1863.

Codice Diplomatico Istriano. Vol. II (1200 – 1299). Prir. Pietro KANDLER. Trieste: Riva, 1986. (faksimilni pretisak izdanja – Trieste: Tipografia del Lloyd Austriaco, 1862 – 1865)

Hrvatski spomenici – Acta Croatica, sv. I. (1100 – 1499). Prir. Đuro ŠURMIN. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, vol. VI), 1898.

Istarski razvod = Istarski razvod. 1992. Priredio, predgovor napisao i komentarima popratio Josip BRATULIĆ. Pula: Libar od grozda. (Napomena: fototipsko izdanje Kršanskog prijepisa i transkripcija.)

Razvod istrianski od god. 1325. [„I. Povêstnica pravoznanstvena“]. [Transkribirao i priredio] Ante STARČEVIĆ. *Arhiv za povêstnicu jugoslavensku* II/2 (1852): 227–275.

Zbirka glagoljskih isprava iz Istre. [Priredio] Dražen VLAHOV. Pazin: Državni arhiv u Pazinu (Posebna izdanja Državnog arhiva u Pazinu, sv. 19. Glagoljski rukopisi 8), 2010.

Periodika:

Hrvatska (Zagreb): 1871.

Narodne novine (Zagreb): 1852.

Literatura:

Ante Starčević i njegovo djelo. Zbornik radova. Znanstveni skup o 100. obljetnici smrti Oca domovine, 18. i 19. travnja 1996. u Zagrebu pod visokim pokroviteljstvom Predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana. Ur. Dubravko JELČIĆ i Tomislav SABLJAK. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1997.

Ante Starčević u enciklopedici Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža (1823 – 1950 – 2023). Priredili Filip HAMERŠAK i Nataša JERMEN. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2023.

Ante Starčević, Govori u Hrvatskom saboru. Ur. Ivan BEKAVAC. Zagreb: Narodne novine, Dom & svijet, Državnost, 1996.

- Ante Starčević, Izabrani politički spisi.* Izbor i uvodna studija Pavo BARIŠIĆ. Zagreb: Golden marketing i Narodne novine (Biblioteka Povijest hrvatskih političkih ideja. Kolo 4. Knj. 1), 1999.
- Ante Starčević, Izabrani spisi.* Priredio Blaž JURIŠIĆ. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod (Otac domovine govori), 1943.
- Ante Starčević, Izbor iz djela.* Priredio Josip BRATULIĆ. Vinkovci: Riječ (Croatica. Hrvatska književnost u 100 knjiga, III. kolo, knjige 51 – 75, knj. 61), 1999.
- Ante Starčević, Književna djela.* Priredio Dubravko JELČIĆ. Zagreb: Matica hrvatska (Stoljeća hrvatske književnosti), 1995.
- Ante Starčević, Misli i pogledi. Pojedinac – Hrvatska – svijet.* Sastavio Blaž JURIŠIĆ. Zagreb: Matica hrvatska (Izvanredno izdanje), 1971.
- Ante Starčević, Politički spisi.* Izbor i predgovor Tomislav LADAN. Zagreb: Znanje (Biblioteka Izbor. Ciklus Hrvatska politička misao XIX i XX stoljeća), 1971.
- Ante Starčević. Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija u povodu 120. godišnjice smrti, Društvo hrvatskih književnika, Zagreb, 24. XI. 2016.* Priredili Stjepan MATKOVIĆ, Božidar PETRAČ. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika (Mala knjižnica Društva hrvatskih književnika, knj. 200), 2017.
- ANTOLJAK, Stjepan. 1992. *Hrvatska historiografija do 1918. Knjiga prva.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske (Biblioteka Hrvatske povjesnice).
- BARIŠIĆ, Pavo. 2020. *Alma mater* Strossmayera, Kvaternika i Starčevića. Hrvatski studenti filozofije i teologije na Kraljevskom sveučilištu u Pešti. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 46/1(91): 125–184.
- BARIŠIĆ, Pavo. 2022. *Ante Starčević. Ideali slobode i prava.* Zagreb: Školska knjiga.
- BEŽEN, Ante; MATAIJA, Ivica. 2009. *Ante Starčević. Vodič kroz život, djelo i ostavštinu.* Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- BOGOVIĆ, Mile. 1999. Povijest visokoškolske izobrazbe u biskupijama senjskoj i modruškoj ili krbavskoj, u: *Visoko školstvo na području Riječko-senjske metropolije. Spomenica.* Ur. Mile BOGOVIĆ, Zagreb – Rijeka: Kršćanska sadašnjost (Analecta Croatica Christiana, sv. XXXI) i Teologija u Rijeci, 1–123.
- BOGOVIĆ, Mile. 1999. *Povijest visokoškolske izobrazbe u biskupijama Senjskoj i Modruškoj ili Krbavskoj do 1940. godine.* Senj: Sakralna baština.
- BOTICA, Ivan; GALOVIĆ, Tomislav. 2020. Egdotika glagoljskih notarskih isprava. *Croatica et Slavica Iadertina* 16/1: 23–73.
- BOZANIĆ, Anton. 2022. Kako je štap Ante Starčevića dospio u Vrbnik? *Krčki kalendar 2023:* 53–56.
- BRATULIĆ, Josip. 1971. Povijesne odrednice istarskog glagolizma. *Slovo* 21: 333–346.
- BRATULIĆ, Josip. 1975. *Istarski razvod kao književni spomenik srednjovjekovne Istre,* disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- BRATULIĆ, Josip. 1976. Iz problematike proučavanja hrvatskih pravnih spomenika kao spomenika književnosti. *Slovo* 25–26: 363–382.
- BRATULIĆ, Josip. 1978. *Istarski razvod. Studija i tekst.* Pula: Čakavski sabor.

- BRATULIĆ, Josip. 1981. Ediciona praksa hrvatskih istraživača i izdavača srednjovjekovnih tekstova u XIX i XX stoljeću (Historijski prikaz). *Međunarodni naučni skup Tekstologija srednjovjekovnih južnoslovenskih književnosti / Colloque international La téxtologie des littératures sud-slave médiévales*, 14–16. novembra 1977. Ur. Dimitrije Bogdanović. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti (Naučni skupovi, knj. 10. Odeljenje jezika i književnosti, knj. 2): 137–147.
- BRATULIĆ, Josip. 1995. Ante Starčević. U: *Djela dra Ante Starčevića*, knj. 3. Znanstveno-političke razprave. Ur. Josip BRATULIĆ. Zagreb: Inačica, [469]–484.
- BRATULIĆ, Josip; DAMJANOVIĆ, Stjepan. 2005. *Hrvatska pisana kultura. Izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XXI. stoljeća*, 1. svezak: VIII. – XVII. stoljeće, Križevci – Zagreb: Veda.
- BRLIĆ, Ivan, 2010. Lički jezikoslovci kao dio hrvatskoga kulturnoga identiteta. *Kroatologija* 1/2: 24–42.
- DE FRANCESCHI, Camillo. 1964. *Storia documentata della Contea di Pisino*, I-II, a cura del figlio Carlo. Venezia: Società Istriana di Archeologia e Storia Patria (Estratto da: *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, Vol. X - XI - XII della Nuova Serie (LXII – LXIII - LXIV della Raccolta).
- DE FRANCESCHI, Camillo. 2023. *Povijest Pazinske knežije na temelju isprava*. Preveli Robert Matijašić i Klara Buršić-Matijašić. Pazin: „Josip Turčinović“, Zavičajna naklada „Žakan Juri“ - Pula (Povijest Istre, knj. 5).
- DEKOVIĆ, Darko. 2004. Historiografske prijelomnice hrvatskoga glagoljaštva 1850. – 1970. *Rijeka. Časopis Povijesnog društva Rijeka* IX/2: 15–23.
- Djela dra Ante Starčevića*, knj. 1. Govori; knj. 2. Predstavke; knj. 3. Znanstveno-političke razprave; knj. 4. Jubilei; knj. 5. Ustavi Francezke; knj. 6. Pisma Magjarolacah; knj. 7. Iztočno pitanje; knj. 8. Ruski odnošaji. Ur. Josip BRATULIĆ. Zagreb: Inačica, 1995. (Faksimilni pretisak izdanjâ iz 1893. godine).
- Dr. Ante Starčević – Otac Domovine 1823. – 2023. Izložba i katalog povodom 200. godišnjice rođenja (Državni arhiv u Gospiću, 23. svibnja – 3. srpnja 2023.)*. Autorice izložbe i kataloga Katarina MATAIJA, Ivana NIKŠIĆ ŠULENTIĆ, Diana MIKŠIĆ. Gospić: Državni arhiv u Gospiću, 2023.
- Dr. Ante Starčević. O 40. godišnjici smrti*. Zagreb: Prmatica K. D. / Zaklada tiskare „Narodnih novina“, 1936.
- DRECHSLER [VODNIK], Branko. 1912. *Dr. Ante Starčević. Književna studija iz doba apsolutizma Bachova* (preštampano iz „Hrvatskog kola“, knj. VII). Zagreb: Tisak Dioničke tiskare.
- GALOVIĆ, Tomislav. 2014. Vinodolski zakon. U: *Suzbijanje korupcije u Hrvatskoj u srednjem vijeku*. Ur. Zorislav Antun PETROVIĆ. Zagreb: Udruga Kultura i etika, 10–22.
- GALOVIĆ, Tomislav. 2016. Uloga i značenje (studija) povijesti u Strossmayerovu djelu. *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske u Novoj Gradiški* 2015/16: 124–132.
- GROSS, Mirjana. 1973. *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest (Monografije 4).
- GROSS, Mirjana. 2000. *Izorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing (Biblioteka Hrvatske političke ideologije).

- GRUBER, Dane. 1924. *Povijest Istre* | SPINČIĆ, Vjekoslav. 1924. *Narodni preporod u Istri*. Zagreb: Tiskara Ivan Lesnik. = GRUBER, Dane. *Povijest Istre* | SPINČIĆ, Vjekoslav. 2005. *Narodni preporod u Istri*. Konceptija, uređenje, ilustracije, životopisi Andrija MUTNJKOVIĆ. Žminj – Zagreb: Katedra Čakavskog sabora Žminj – Društvo Istrana - Zagreb – Braća Hrvatskoga Zmaja - Zagreb.
- HERCIGONJA, Eduard. 1983. *Nad iskonom hrvatske knjige. Rasprave o hrvatskoglagoljskom srednjovjekovlju*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber (Biblioteka znanstvenih radova).
- HOLJEVAC, Željko. 1999. Jezik i nacija u hrvatskim i srpskim nacionalnim ideologijama: Starčevićeva polemika iz 1852. godine. *Migracijske teme* 15/3: 289–321.
- HORVAT, Josip. 1940. *Ante Starčević. Kulturno-povjesna slika*. Zagreb: Antun Velzek. (pretisak – Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske /Biblioteka Hrvatske povjesnice/, 1990).
- IVEKOVIĆ, Franjo. 1905. *Dr. Ante Starčević. Značajne crte o njemu* (preštampano iz „Katoličkog lista“, 1905., br. 31–34). Zagreb: Tiskara C. Albrechta (Maravić i Dečak). *Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu*. Obradio Šime JURIĆ, knj. 2. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1993. (br. 665, str. 8: Razvod Istarski, prijepis Levca Križanića).
- KIRAC, Luka. 1946. [1990] *Crtice iz istarske povijesti*. Predgovori Viktor Car Emin i Matko Rojnić. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske. (reprint – Pazin: Istarsko književno društvo „Juraj Dobrila“ /Biblioteka pretisaka, knj. 4/, 1990, prir. Antun Hek).
- KOS, Milko. 1931. Studija o Istarskom razvodu. *Rad JAZU* 240 /Razreda historičko-filološkoga i filozofičko-juridičkoga 106/: 105–203 (1–99).
- LEIDECK, Markus. 2017. *Lannd Ze Ysterreich. Ustroj, teritorijalna nadležnost i unutarnje granice posjeda austrijske Istre od 1374. do 1797. godine* | *Lannd Ze Ysterreich. Assetto, giurisdizioni territoriali e confini interni dei possedimenti nell'Istria austriaca dal 1374 al 1797*. U: *Mletačko-austrijska granica u Istri / Il confine veneto-austiraco in Istria*. 2017. Ur. / A cura di Tatjana BRADARA. Pula: Arheološki muzej Istre / Museo archeologico dell'Istria (Monografije i katalogi 29 / Monografie e cataloghi 29), 133–199.
- Lički jezikoslovni trolist: Šime Starčević, Fran Kurelac, Ante Starčević*. Priredili i uredili Ante BEŽEN, Marijana HORVAT, Željko JOZIĆ. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (Biblioteka Hrvatska jezična riznica. Niz Pretisci) i Udruga Ličana „Vila Velebita“ iz Zagreba, 2017.
- Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju. Znanstveni zbornik (Prvi znanstveni skup Dani Ante Starčevića)*. Glavni i odgovorni urednik Marko SAMARDŽIJA. Priredili Ante BEŽEN, Stipe GOLAC, Ante SELAK. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (Posebna izdanja, knj. 7), 2003.
- MARKOVIĆ, Ivan. 2018. Bilješke o jeziku Ante Starčevića, *Filologija* 71: 75–114.
- MATKOVIĆ, Stjepan. 2023. Starčević, Ante (Antun), političar i publicist (Veliki Žitnik kraj Gospića, 23. V. 1823 – Zagreb, 28. II. 1896). U: *Ante Starčević u enciklopedici Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža (1823 – 1950 – 2023)*. Priredili Filip HAMERŠAK i Nataša JERMEN. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 33–39.

- MILČETIĆ, Ivan. 1911. Hrvatska glagoļska bibliografija (I. dio. Opisi rukopisā, sa dva priloga i dodatkom). *Starine JAZU* 33: I–XIV, 1–618.
- MOGUŠ, Milan. 1997. Starčevići pogledi na hrvatski jezik. U: *Ante Starčević i njegovo djelo. Zbornik radova. Znanstveni skup o 100. obljetnici smrti Oca domovine, 18. i 19. travnja 1996. u Zagrebu pod visokim pokroviteljstvom Predsjednika Republike Hrvatske dr. Franje Tuđmana*. Ur. Dubravko JELČIĆ i Tomislav SABLJAK. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 143–150.
- Povijesni spomenici Istre. Prilozi za bibliografiju objavljenih izvora za povijest Istre*, sv. II. 1978. Priredili Ante GULIN, Miroslav KURELAC i Darinko MUNIĆ. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za povijesne i društvene znanosti Rijeka i Zavod za povijesne znanosti Zagreb. (Izdano kao rukopis za internu upotrebu).
- Pravaška misao i politika. Zbornik radova*. Ur. Jasna TURKALJ, Zlatko MATIJEVIĆ i Stjepan MATKOVIĆ. Zagreb: Hrvatski institut za povijest (Biblioteka Hrvatska povjesnica. Posebna izdanja. Zbornici radova), 2007.
- Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća. Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Stranka prava u hrvatskome političkom i kulturnom životu 1861. – 1929. godine, „Zlatna dvorana“ Hrvatskoga instituta za povijest, Zagreb, 24. i 25. studenoga 2011.* Ur. Zdravka JELASKA MARIJAN i Zlatko MATIJEVIĆ. Zagreb: Hrvatski institut za povijest (Biblioteka Hrvatska povjesnica. Posebna izdanja. Zbornici radova), 2013.
- ROGIĆ, Milena. 2007. Zbor duhovne mladeži u Senjskom sjemeništu. *Riječki teološki časopis XVI/30(2)*: 517–525.
- RUDELA, Magda. 1996. *Istarski razvod* kao književni tekst. *Nova Istra* I, III/4: 166–169.
- Slava Anti Starčeviću. Spomen-listak povodom otkrića njegovog nadgrobnog spomenika u Šestinah 11. X. 1903.* Zagreb: Izdao odbor za otkriće spomenika Anti Starčeviću / Tisak I. hrvatske dioničke tiskare, 1903.
- Spomenica 50 godišnjeg obstanka Sbora duhovne mladeži u Senju*. Senj: Tiskara T. Devčić & Comp, 1896.
- STARČEVIĆ, Ante. 1852. Odgovor Srbskome Dnevniku i beogradskim novinam. *Narodne novine* (Zagreb) XVIII/221: 602–603.
- STEINDORFF, Ludwig. 2010. Der Istrische Landschied (Istarski razvod) / Istarski razvod. Časopis za povijest Zapadne Hrvatske 4–5: 23–40, 41–53.
- STOLAC, Diana. 2022. *Riječki filološki portreti 2*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci (Biblioteka časopisa *Fluminensia*, knj. 8).
- STOLAC, Diana; GRAHOVAC-PRAŽIĆ, Vesna. 2015. *Šime Starčević od riči do ričoslovja*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću (Prilozi za povijest Like, knj. 16).
- STULLI, Bernard. 1957. Labinski fragment Istarskog razvoda. *Jadranski zbornik* 2: 95–112.
- STULLI, Bernard. 1968. Razvod istarski. *Enciklopedija Jugoslavije* 7: 53–54.
- ŠARIĆ, Milan. 1903. *Mladost dr. Ante Starčevića. Politička študija*. Osiek: Prva hrvatska dionička tiskara / Naklada piščeva.

- ŠEGVIĆ, Kerubin. 1911. *Dr. Ante Starčević – njegov život i njegova djela*. Zagreb: Tiskara Hrvatske stranke prava.
- Šime Starčević i hrvatska kultura u XIX. stoljeću. *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Gospiću 7. i 8. prosinca 2012*. Ur. Sanja VRCIĆ-MATAIJA i Vesna GRAHOVAC-PRAŽIĆ. Zadar – Gospić: Sveučilište u Zadru - Odjel za nastavničke studije u Gospiću, 2014.
- ŠKUNCA, Stanko Josip. 2014. *Prošlost Crkve u Istri*. Pazin: Državni arhiv u Pazinu (Posebna izdanja Državnog arhiva u Pazinu, sv. 31), Arheološki muzej Istre u Puli, Gradska knjižnica i čitaonica Pula, „Josip Turčinović“ d. o. o., Biskupijsko-misijsko sjemenište „Redemptoris Mater“ u Puli.
- ŠUNJIĆ, Ankica. 2013. Križanić, Levac (Leuatius Chrisanitsch), notar glagoljaš (XVI. st). *Hrvatski biografski leksikon* 8: s. v.
- VINCE, Zlatko. 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora* (treće, dopunjeno izdanje). Ur. Josip BRATULIĆ i Stjepan DAMJANOVIĆ. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske (Biblioteka Posebna izdanja).
- VLAHOV, Dražen. 2005. „Istarski razvod“ kao izvor za gospodarsku povijest. *Nova Istra* X, XXX/2: 175–180.
- VLAHOV, Dražen. 2005. Prilog diskusiji o Istarskom razvodu. *Arhivski vjesnik* 48: 83–100.
- VLAHOV, Dražen. 2008. Istarski razvod – važan izvor za srednjovjekovnu gospodarsku povijest Istre. *Arhivski vjesnik* 51: 293–302.
- VLAHOV, Dražen. 2009. Istarski razvod kao izvor za gospodarsku povijest. *Pazinski memorijal* 26–27: 337–344.
- ZELIĆ, Ivana. 2002. Istarski razvod – glagoljaštvo srednjovjekovne Istre. *Lucius. Zbornik radova Društva studenata povijesti »Ivan Lučić-Lucius«* I/1: 79–90.

Ante Starčević and the Glagolitic Script

The Istarski razvod (Istrian Demarcation) – an extremely important medieval legal monument that describes and determines, through a legal process, the boundaries and borders (“termene i kunfine”) of the estates of various Istrian rural and urban “communes” (municipalities) that were disputed and stretched between the feudal lords of the Pazin County, the Patriarch of Aquileia (Patriarchate of Oglej), and the Venetian Republic – was first published in historiography by Ante Starčević (1823–1896). He did so in the *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku* [Archive for Yugoslav History] (Volume II) in 1852, under the editorship of Ivan Kukuljević Sakcinski and published by the Društvo za jugoslavensku pověstnicu i starine [Society for Yugoslav History and Antiquities] in Zagreb. In this edition, Starčević transliterated the original Glagolitic text into the Latin script and provided an introduction, historical-philological-legal and topographical notes, as well as

a facsimile of the original document. The transcription was based on a copy of the Istrian Demarcation owned by Ljudevit Gaj, who not only lent it to him (this was the so-called Kršan copy/manuscript by Levac Križanić – canon of Žminj and Tinjan – from 1546, now preserved in the National and University Library in Zagreb under the signature: R 3677) but also encouraged him in his work. This took place on the eve of neo-absolutism in Croatia. Starčević published the Istrian Demarcation under the title “Istrian Demarcation from the Year 1325” in the section of the Archive titled “Legal History,” which also included other significant Croatian legal monuments – statutes and demarcations (“Statute of the Island of Krk,” “Demarcation of Boundaries between Mošćenice and Kožljak,” “Document on the Borders between Bakar, Grobnik, and Trsat,” etc.). Starčević emphasized: “This monument is significant not only because it clearly shows that among our ancestors, the Croatian language was fully official, but also because it was not only official but also diplomatic – even at a time when many Western nations had not even considered elevating their own languages to such a majestic status (...).” The importance of Croatian history in the life and work of Ante Starčević, especially its medieval period in which the Istrian Demarcation holds a significant place, is further confirmed by the fact that in his will, he allocated specific financial resources to the Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru [Society of St. Cyril and Methodius for Istria], the Hrvatsko starinarsko društvo/Kninsko starinarsko društvo [Croatian Archaeological Society/Knin Archaeological Society], and “Bihać,” hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti [“Bihać,” a Croatian society for researching local history] in Split. This paper focuses on the circumstances surrounding the publication of the Istrian Demarcation in 1852, textual criticism principles, Starčević’s education, and his perception of the Old Church Slavonic language in liturgy as well as Croatian Glagolitic heritage in general.

Keywords: Ante Starčević, Croatian language, Glagolitic script, Istrian Demarcation, Middle Ages, paleography, diplomatics, textual criticism.

Ključne riječi: Ante Starčević, hrvatski jezik, glagoljica, Istarski razvod, srednji vijek, paleografija, diplomatika, egdotika

Tomislav Galović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
tgalovic@ffzg.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Gost urednik / Guest Editor

Filip Šimetin Šegvić i Jure Trutanić

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),

Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo),

Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),

Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),

Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at

Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“

<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*